

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เป็นองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด มนุษย์ได้นำทรัพยากรน้ำมาใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ใช้ในการอุปโภค บริโภค ใช้ในการเกษตร อุตสาหกรรม การคมนาคม การผลิตกระแสไฟฟ้า และการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น แต่ด้วยเหตุที่น้ำมีปริมาณมาก มนุษย์จึงใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย ขาดความรับผิดชอบ จึงทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับน้ำอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านปริมาณที่บางฤดูมีน้ำมากจนเกิดน้ำท่วม ทำความเสียหายแก่ทรัพย์สิน พืช สวน ไร่ นา ตลอดจนทำลายสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ซึ่งปัญหาน้ำท่วมจะเกิดในฤดูฝน ส่วนในฤดูแล้งจะเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำ ซึ่งถือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปกติในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะภูมิประเทศไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ตามลิวติน และใต้ดินได้ ปัญหาด้านคุณภาพของน้ำ มาตรฐานในการใช้น้ำแต่ละกิจกรรมแตกต่างกันออกไป ดังนั้นคุณภาพน้ำจึงมีความสำคัญ บางครั้งไม่ได้ขาดแคลนน้ำแต่ขาดน้ำที่มีคุณภาพที่ต้องการใช้ ปัญหาคุณภาพน้ำที่พบมากที่สุดคือปัญหาการเน่าเสียของน้ำ ซึ่งเกิดขึ้นกับแม่น้ำหลายสาย โดยเฉพาะสายที่ไหลผ่านชุมชนเมืองใหญ่ ๆ ปัญหาด้านการวางแผนการใช้น้ำไม่ว่าจะเป็นการขาดการวางแผนการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำ การใช้น้ำอย่างไม่ประหยัด เป็นต้น ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมากเพราะโครงสร้างของสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรและยังต้องพึ่งพิงธรรมชาติสูง น้ำฝนเป็นปัจจัยสำคัญ ในการทำการเกษตร แต่ปริมาณน้ำฝนตามธรรมชาติก็ไม่แน่นอน มีความผันแปรมาก โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ปริมาณน้ำฝนมีค่าแนวโน้มลดลงเฉลี่ย 2.8 มิลลิเมตรต่อปี ค่าความแปรปรวนของข้อมูล 9.2 เปอร์เซ็นต์ (ศรีสุพร ศรีสุภาพ และเสวตรฉัตร ศรีสุรัตน์. 2538 : 41)

จากปัญหาดังกล่าวจึงจำเป็นต้องมีการจัดการทรัพยากรน้ำและบริหารแหล่งน้ำ ตลอดจนที่ดินที่อยู่เนื่องกับแหล่งน้ำและทรัพยากรที่เกี่ยวข้อง เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา รวมทั้งการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ไม่ให้ถูกทำลายจนเสื่อมโทรมหรือบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นให้ลดน้อยลงที่สุดเท่าที่สามารถทำได้

การจัดการทรัพยากรน้ำ เป็นกิจกรรมที่จะทำให้ได้มาซึ่งทรัพยากรน้ำ เพื่อแจกจ่าย (Distribute) ใช้ประโยชน์ (Use) ควบคุม (Regulate) ให้เกิดประโยชน์ ปรึบปรุง (Treat) จัด

หรือทิ้งไป (Dispose) ซึ่งมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการอยู่ 3 ลักษณะคือ การจัดสรรและแจกจ่ายน้ำ ที่มีอยู่แก่ผู้ที่ต้องการใช้น้ำอย่างก้าวหน้า โดยยึดหลักความเหมาะสมทางด้านเศรษฐกิจและกำหนด กฎเกณฑ์ทางด้านกฎหมาย การแสวงหาวิธีการใช้ประโยชน์น้ำที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพให้มากขึ้น และ กิจกรรมที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงผลผลิตน้ำที่ได้ ทั้งด้านปริมาณ เวลา คุณภาพ และห้องที่ ที่ต้องการ การจัดการทรัพยากรน้ำในประเทศไทยที่สำคัญคือ การพัฒนาแหล่งน้ำ หมายถึง การ พัฒนา หรือการนำมาใช้ หรือจัดการเกี่ยวกับน้ำด้วยวิธีการที่เหมาะสม นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ด้านต่าง ๆ ทั้งเพื่อการสาธารณูปโภค การพัฒนา การเพาะปลูก การผลิตกระแสไฟฟ้า และอื่น ๆ รวมทั้งเพื่อจัดการกับปัญหาที่เกี่ยวกับน้ำที่น้ำเป็นต้นเหตุ เช่น น้ำท่วมบริเวณที่ลุ่มทำให้ไม่สามารถ เพาะปลูกได้ ก็จะมีการกระจายน้ำออก ปัญหาขาดแคลนน้ำก็จะมีการผันน้ำเข้าไป เป็นต้น (พรพิมล เมธาภิรักษ์, 2543 : 95)

การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการชลประทาน เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำรูปแบบหนึ่ง โดยการสร้างอ่างกักเก็บน้ำ เพื่อกักเก็บน้ำในหน้าฝน ไปใช้ประโยชน์ในหน้าแล้ง เป็นการป้องกันการไหลลงทะเล หรือซึมลงไปในดินโดยเปล่าประโยชน์ ระบบชลประทานจึงมีบทบาทสำคัญในการ ส่งน้ำเพื่อสนองความต้องการของประชากรในพื้นที่ อันจะนำไปสู่ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ที่เพิ่มขึ้น และมาตรฐานการครองชีพที่ดี การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการชลประทานการเกษตรในประเทศไทยมีความสำคัญต่อภาวะเศรษฐกิจสังคมของประเทศ เป็นการพัฒนาขั้นพื้นฐานในด้านการเกษตรที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยส่วนรวมของประเทศ ทั้งนี้เพราะ การเกษตรเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ในปัจจุบันมีส่วนสำคัญอย่างมาก ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตหรือผลผลิตต่อไร่ การพัฒนาระบบชลประทานที่ผ่านมารัฐ ได้ทุ่มเทลงทุนอย่างมากเพื่อทำการจัดสรรการชลประทาน ให้กว้างขวางขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การเกษตรได้ใช้น้ำอย่างทั่วถึง

กรมชลประทาน (2540 : ก-10) ได้ศึกษาการใช้น้ำเพื่อกิจกรรมต่างๆในเขตชลประทาน โดยทั่วไปความต้องการใช้น้ำสามารถแบ่งออกได้หลายประการคือ ความต้องการใช้น้ำเพื่อการ เพาะปลูก สำหรับประเทศไทยมีการใช้ปริมาณน้ำจัดเพื่อการเพาะปลูกประมาณร้อยละ 93 ของน้ำจัด ทั้งหมด น้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการผลิตด้านการเกษตร โดยเฉพาะข้าวซึ่งเป็นพืชหลัก เมื่อมีการนำ เทคโนโลยีทางการเกษตรเข้ามาใช้ ทำให้เพิ่มผลผลิตได้มากขึ้น เป็นเหตุให้ปริมาณการใช้น้ำเพื่อการ เกษตรเพิ่มสูงขึ้น เช่น การทำนาในบางท้องที่สามารถทำได้ถึงปีละ 3 ครั้ง ปริมาณการใช้น้ำจึงสูงขึ้น น้ำที่นำมาใช้ในการเกษตรอาศัยจากน้ำฝน น้ำในแม่น้ำลำคลอง หนองบึง อ่างเก็บน้ำ และระบบ ชลประทาน ความต้องการใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภค ปัจจุบันการใช้น้ำลักษณะนี้มีปริมาณการใช้ สูงขึ้น เนื่องจากประชากรและแหล่งชุมชนขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยทั่วไปการใช้น้ำเพื่อการอุปโภค

บริโภคของคนในเขตเมืองมีปริมาณมากกว่าคนในเขตชนบท ความต้องการใช้น้ำเพื่อการอุตสาหกรรม มีประมาณร้อยละ 2.4 ของน้ำทั้งหมดหรือประมาณ 2 พันล้าน ลิตร.ม.ปี แต่ความต้องการในการใช้น้ำทางอุตสาหกรรมทวีมากขึ้น น้ำใช้ในอุตสาหกรรมของไทยร้อยละ 85 ไหลกลับคืนในรูปของน้ำเสีย การทำอุตสาหกรรมต้องอาศัยน้ำเป็นอย่างมาก เพราะนอกจากน้ำจะเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของสัตว์ แล้วยังใช้น้ำในการปลูกพืชเพื่อเป็นอาหารสัตว์ การล้างโรงเรือน และอื่น ๆ ความต้องการใช้น้ำเพื่อการประมงและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ความต้องการใช้น้ำเพื่อการคมนาคมขนส่ง ซึ่งมีมนุษย์รู้จักใช้น้ำตั้งแต่สมัยโบราณการคมนาคมขนส่งทางน้ำได้ในเส้นทางที่ประหยัดและบรรทุกได้ปริมาณมาก การใช้น้ำเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ ก็เป็นการใช้น้ำวิธีหนึ่ง เพราะแหล่งน้ำใช้เป็นแหล่งพักผ่อนได้ เช่น ว่ายน้ำ พายเรือ ตกปลา และการเล่นกีฬาอื่นๆ ซึ่งทำให้จิตใจมีความสุข ในการตั้งบ้านเรือนนั้นคนไทยนิยมตั้งอยู่ริมแม่น้ำ เนื่องจากน้ำก่อให้เกิดปัจจัยในการดำรงชีวิตหลายอย่าง และก่อให้เกิดชุมชนตามมา นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำเพื่อ กิจกรรมอื่น ๆ อีกมากมาย

จากกิจกรรมการใช้น้ำดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่นั้นต้องมีการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นอย่างดี สำหรับประเทศไทยซึ่งประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 67 ยังต้องประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมนั้น การชลประทานเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นของรายได้ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกด้วย และจากการศึกษาของ นิสิต สมบัติ (2543 : 2) พบว่าการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรมหรือการชลประทาน นับว่ามีความสำคัญในการขยายเนื้อที่เพาะปลูกและการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรและลดการเสี่ยงจากการผลิตเฉพาะอย่าง รวมทั้งบรรเทาปัญหาการว่างงานและสร้างโอกาสการเพิ่มรายได้ ตลอดจนปรับปรุงคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น การชลประทานจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาสภาพการผลิตที่มีความเสี่ยงต่อความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทานจึงนับว่ามีศักยภาพในการพัฒนาสูงสุด เพราะสามารถควบคุมและจัดการเรื่องน้ำได้ดีกว่าพื้นที่อื่น ๆ ส่วนทางด้านสังคมนั้น เนื่องจากประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับจากโครงการร่วมกัน จะทำให้มีการรวมกลุ่มกันและมีส่วนช่วยเหลือร่วมมือทำกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน แต่การจัดการน้ำโดยการชลประทานนั้นมักไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่วางแผนไว้ โดยมีปัจจัยหลายอย่าง สันธยา คุ้มขุ่ม (2543 : 2) ได้กล่าวถึงปัญหาที่โครงการชลประทานอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่ประสบโดยทั่วไปที่สำคัญได้แก่

1. ปริมาณน้ำต้นทุนไม่แน่นอน เนื่องจากสภาพภูมิอากาศ ทำให้เกิดการผันแปรของปริมาณน้ำฝน ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญของลุ่มน้ำ จึงทำให้ปริมาณน้ำไหลลงอ่างมีความผันแปรตามไปด้วย

2. การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เนื่องจากกลไกของตลาดที่มี การเปลี่ยนแปลงในเรื่องราคารับจ่ายการผลิต เกษตรกรไม่สามารถกำหนดราคาผลผลิตของตนเองได้ เกษตรกรบางรายจึงเปลี่ยนจากการทำนาข้าวมาเป็นปอเล้งปลา ประกอบกับที่ดินที่อยู่ใกล้ชุมชน มีราคาสูงทำให้มีการเปลี่ยนจากพื้นที่การเกษตรเป็นอย่างอื่น

3. ความไม่สมดุลของปริมาณการใช้น้ำกับปริมาณน้ำต้นทุน ทำให้การจัดการน้ำใน แต่ละส่วนของการใช้น้ำขาดความชัดเจน

4. การจัดการของโครงการในปัจจุบัน ใช้ประสบการณ์ของผู้บริหาร โครงการ ตัดสินใจเสียส่วนใหญ่ ทำให้เกิดความผิดพลาดในการบริหารจัดการน้ำ เพื่อเป็นการจัดการน้ำ ต้นทุนเพื่อคาดหวังในเรื่องของประสิทธิภาพการชลประทาน ทำให้ขาดความร่วมมือจากเกษตรกร เนื่องจากไม่สามารถจัดส่งน้ำได้ในปริมาณและเวลาที่เหมาะสมได้

5. การนำทรัพยากรน้ำมาใช้ประโยชน์ในลักษณะที่ไม่ค่อยจะมีประสิทธิภาพ สิ้นเปลืองและขาดการอนุรักษ์ที่เหมาะสม จนทำให้ทรัพยากรน้ำเสื่อมโทรมลง ภาวะการเกษตรใน ระยะต่อมาจึงประสบปัญหา และเนื่องจากข้อจำกัดของทรัพยากรน้ำฝน จึงทำให้การผลิตใน การเกษตรเริ่มมีปริมาณที่ลดลง

พรพิมล เมธาภิรักษ์ (2543 : 96) พบว่า การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการชลประทาน การเกษตรนั้น เป็นกิจกรรมที่ทำกันมากแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะเกษตรกรไม่เห็นความสำคัญ ของน้ำ มีการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย เพราะไม่ต้องเสียค่าน้ำ ในขณะที่รัฐต้องลงทุนเพื่อการนี้อย่าง มหาศาล และแหล่งน้ำก็สกปรกเพราะเกษตรกรไม่ดูแลเอาใจใส่ มีการทิ้งน้ำสกปรก ปุ๋ย สารเคมี ตลอดจนเศษพืชผัก ลงในแหล่งน้ำ

เขื่อนลำนางรอง ตั้งอยู่ที่ตำบลโนนดินแดง อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์เป็นเขื่อน ดินที่มีขนาดความจุ 121 ล้านลูกบาศก์เมตร สร้างขึ้นเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนในการใช้น้ำ ของ ประชาชนชาวโนนดินแดงและอำเภอใกล้เคียง เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำในรูปของชลประทาน อีกแบบหนึ่ง เพื่อสนองตอบความต้องการใช้น้ำของชุมชน มีวัตถุประสงค์ในการส่งน้ำเพื่อ การเกษตรเพียงอย่างเดียว เนื่องจากสภาพน้ำโดยทั่วไปในบริเวณลำนางรอง มักจะขาดแคลนน้ำใน ช่วงต้นฤดูฤดูแล้งเพาะปลูก ส่วนในฤดูน้ำหลากจะท่วมบริเวณพื้นที่เพาะปลูกทั้งสองฝั่งของลำน้ำ ทำให้พื้นที่เพาะปลูกเสียหาย เกษตรกรได้รับความเดือดร้อนทุกปี ฉะนั้นเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหา เรื่องน้ำในลุ่มน้ำนี้จึงได้สร้างเขื่อนลำนางรองขึ้น

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าระบบ ชลประทานมีบทบาทสำคัญในการส่งน้ำเพื่อสนองความต้องการของประชากรในพื้นที่ ทั้งเพื่อ บริโภคและอุปโภคในครัวเรือน เพื่อกิจกรรมทางการเกษตร และอื่น ๆ อันจะนำไปสู่ผลตอบแทน

ทางเศรษฐกิจ และมาตรฐานการครองชีพที่ดีของประชากร อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการเพิ่มผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ จากการพัฒนาชลประทานมักไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่วางแผนไว้ เนื่องจากปัญหาในเรื่องปริมาณน้ำฝนตามธรรมชาติที่ลดลง ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ทั้งในส่วนของโครงการชลประทาน และตัวเกษตรกรเอง ผู้วิจัยมีความต้องการประเมินผลกระทบเชิงเศรษฐกิจและสังคมของโครงการชลประทานต่อเกษตรกรในเขตโครงการชลประทาน ล่ามำร่องเพื่อต้องการทราบข้อเท็จจริงด้านเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรและความสัมพันธ์ของเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเกษตรกรที่รวมเป็นกลุ่มองค์กรชุมชนกับเกษตรกรทั่วไปในเขตโครงการชลประทานล่ามำร่อง

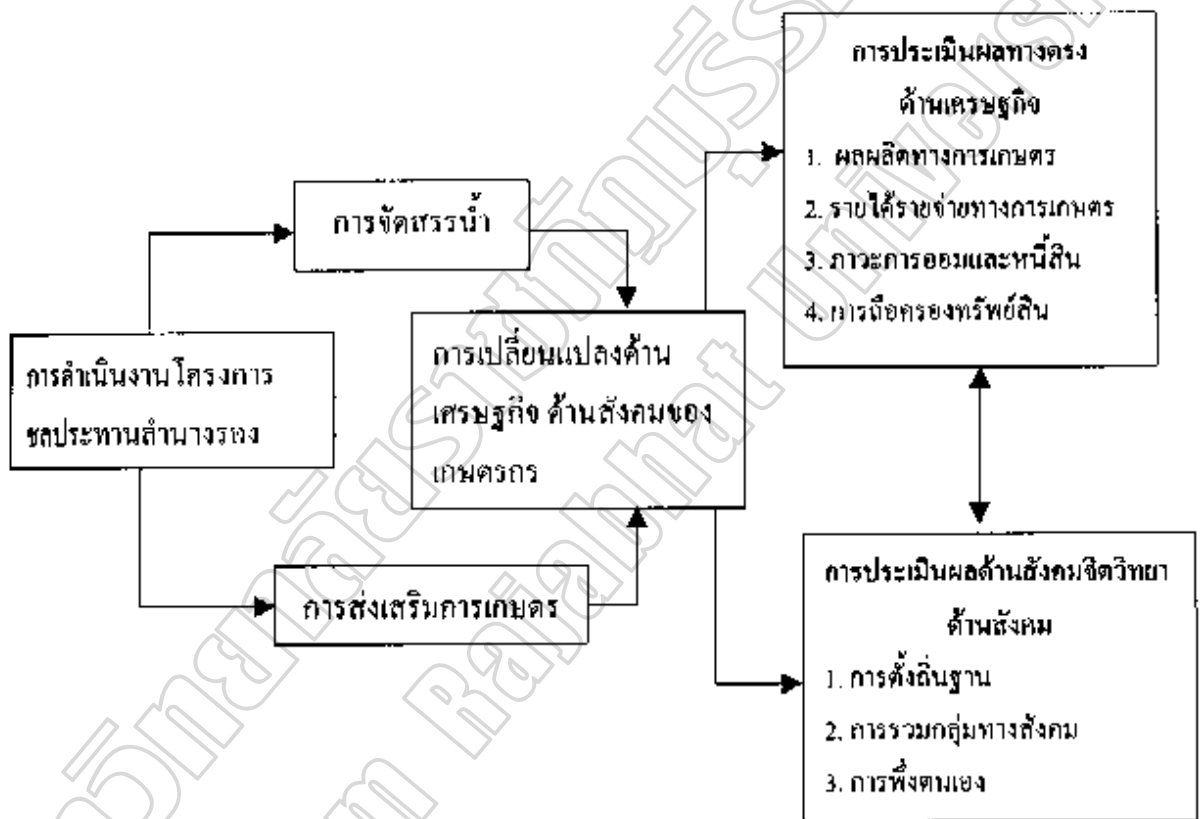
โครงการชลประทาน เป็นโครงการที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำ โดยการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรเป็นหลักและปรับปรุงการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตพื้นที่โครงการ ให้น้ำใช้ในการเกษตรได้ตลอดปี (กรมชลประทาน, 2535 : 25) เพื่อให้เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ เพื่อกิจกรรมในอาชีพให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นการยกระดับ รายได้ และรูปแบบวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประชากรทางหนึ่ง ระบบชลประทานช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตหรือนำเทคโนโลยีใหม่มาใช้ทำให้เกิดการพัฒนาประสิทธิภาพในการผลิตให้สูงขึ้น นอกจากนี้การได้รับน้ำจากชลประทาน ทำให้มีความถี่ในการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรมากขึ้นกว่าเดิม ก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สูงกว่าเดิม ซึ่งหมายถึง เกษตรกรมีรายได้ และรายจ่ายทางการเกษตรสูงขึ้น ทำให้สภาพคล่องทางเศรษฐกิจมากขึ้น และมีทรัพย์สินในครอบครองเป็นจำนวนมากขึ้นด้วย เป็นผลให้เกิดการยอมรับมากขึ้นกว่าเดิม ส่วนทางด้านสังคมนั้น เนื่องจากประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับจากโครงการร่วมกัน จะทำให้มีการรวมกลุ่มกัน และมีส่วนช่วยเหลือร่วมมือทำกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

เนื่องจาก โครงการชลประทานล่ามำร่องนั้นเป็นโครงการที่ดำเนินการก่อสร้างตัวเขื่อนและระบบส่งน้ำเสร็จแล้ว อยู่ในระหว่างส่งน้ำและบำรุงรักษา การประเมินจึงเป็นการประเมินผลติดตามเป็นระยะเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจและสังคมอันเกิดจากโครงการนี้ที่มีต่อเกษตรกรในเขตโครงการ

ในการพิจารณาประเมินผลโครงการในครั้งนี้ได้ใช้เกณฑ์การประเมินผลของแซมมวลพีเฮส์ (Hayes, 1967 : 16) ซึ่งได้กำหนดเกณฑ์การประเมินไว้ 2 ประการคือ

1. การประเมินผลในทางตรง (First Approach Evaluation) เป็นการประเมินผลโดยการพิจารณาผลที่เกิดขึ้นโดยตรง อันเนื่องมาจากโครงการซึ่งได้แก่ การประเมินทางด้านเศรษฐกิจ
2. การประเมินผลด้านสังคมจิตวิทยา (Socio-Psychological Evaluation) เป็นการประเมินผลโดยพิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากผลประโยชน์โดยตรงของโครงการอันได้แก่

ผลสืบเนื่องหรือผลกระทบจากโครงการนั้น ในการประเมินครั้งนี้ได้แก่การประเมินทางด้านสังคม
สรุปเป็นภาพประกอบผลกระทบการดำเนินงาน โครงการชลประทานต่อการเปลี่ยนแปลง
ด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้ดังนี้

ภาพประกอบ 1 ผลกระทบการดำเนินงานโครงการชลประทานต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคม

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อประเมินผลกระทบของโครงการชลประทานต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในเขตชลประทานลำนางรอง
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเกษตรกรที่รวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนกับเกษตรกรทั่วไปในเขตชลประทานลำนางรอง

ความสำคัญของการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้มีความสำคัญหรือมีประโยชน์ดังต่อไปนี้

1. ทำให้ทราบถึงผลกระทบของการดำเนินงานโครงการชลประทานลำนางรองต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในเขตโครงการ
2. ทำให้ทราบความสัมพันธ์ของประสิทธิภาพในการบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกรในเขตโครงการชลประทานลำนางรองว่า มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน
3. นำผลการศึกษาที่ได้รับเป็นข้อมูลสำหรับการปรับปรุงแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

1. ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาเป็นเกษตรกรในอำเภอโนนดินแดง ที่อยู่ในเขตโครงการชลประทานลำนางรอง และเจ้าหน้าที่โครงการชลประทาน แบ่งออกได้ 3 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่

- 1.1 เกษตรกรทั่วไปประกอบด้วยประชากร 2 ตำบล คือ ตำบลโนนดินแดง อำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์ และตำบลสัมปอ อำเภอนอนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์
- 1.2 สมาชิกกลุ่มขององค์กรเกษตรกรฟ้านาสัมปอ อำเภอนอนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์
- 1.3 เจ้าหน้าที่โครงการชลประทานลำนางรอง

2. กลุ่มตัวอย่าง

2.1 กลุ่มตัวอย่างเกษตรกรทั่วไป เป็นกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม และมีพื้นที่ในการทำการเกษตรอยู่ในเขตรับน้ำของชลประทานลำนางรอง โดยมีวิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น (Stratified random Sampling) ดังนี้

ขั้นที่ 1 หาขนาดของกลุ่มตัวอย่างให้เป็นตัวแทนประชากร โดยใช้ตารางสำเร็จรูปของ ยามานะ (Yamane, 1960 : 1088-1089 ; อ้างถึงใน สุวิมล ศิริเกษนั้นท์, 2543 : 92)

ขั้นที่ 2 ใช้วิธีการสุ่มแบบแบ่งชั้น (Stratified random Sampling) โดยจะแบ่งประชากรออกเป็นกลุ่มย่อยโดยอาศัยเขตการปกครองเป็นตำบล แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 เกษตรกรที่อยู่ในตำบลโนนดินแดง

กลุ่มที่ 2 เกษตรกรอยู่ในตำบลสันโอย

ขั้นที่ 3 นำกลุ่มตัวอย่างที่ 1 และ 2 มาสุ่มแบบ Simple random Sampling เป็นการ สุ่มตัวอย่างหมู่บ้านขึ้นมาตามสัดส่วนจำนวนหมู่บ้านในแต่ละตำบลจะได้หมู่บ้านในตำบลโนนดินแดง จำนวน 4 หมู่บ้าน และหมู่บ้านในตำบลสันโอยจำนวน 2 หมู่บ้าน เป็นอัตราส่วน 4 : 2

ขั้นที่ 4 เมื่อได้กลุ่มตัวอย่างตามขั้นตอนที่สามแล้วในแต่ละหมู่บ้านมาหาจำนวนกลุ่มตัวอย่างเกษตรกร ใช้วิธีการสุ่มแบบใช้ตารางเลขสุ่ม (Random Number Method) ได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่างตามจำนวนครัวเรือน โดยการเทียบสัดส่วน

2.2 กลุ่มตัวอย่างสมาชิกองค์กรเกษตรกร ให้นำสัมปโยย ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ประธานกลุ่ม คณะกรรมการกลุ่ม และ สมาชิกกลุ่ม

2.3 เจ้าหน้าที่โครงการชลประทานลำนางรอง ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และกำหนดโควตา (Quota)

3. ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา

3.1 ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) หรือตัวแปรต้น เป็นตัวแปรที่เป็นเหตุและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามมา ได้แก่

3.1.1 ลักษณะทั่วไปของประชากร คือ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพหลัก

3.1.2 ปัจจัยทางการเกษตร ได้แก่ พื้นที่ในการทำการเกษตรทั้งหมด ต้นทุน

ในการทำการเกษตร

3.1.3 การบริหารจัดการของโครงการ ได้แก่ การบริหารจัดการน้ำของคณะผู้บริหารโครงการ การส่งเสริมการเกษตร

3.1.4 การบริหารจัดการของเกษตรกร ได้แก่ การจัดการน้ำของเกษตรกร
การบริหารจัดการกลุ่มเกษตรกร

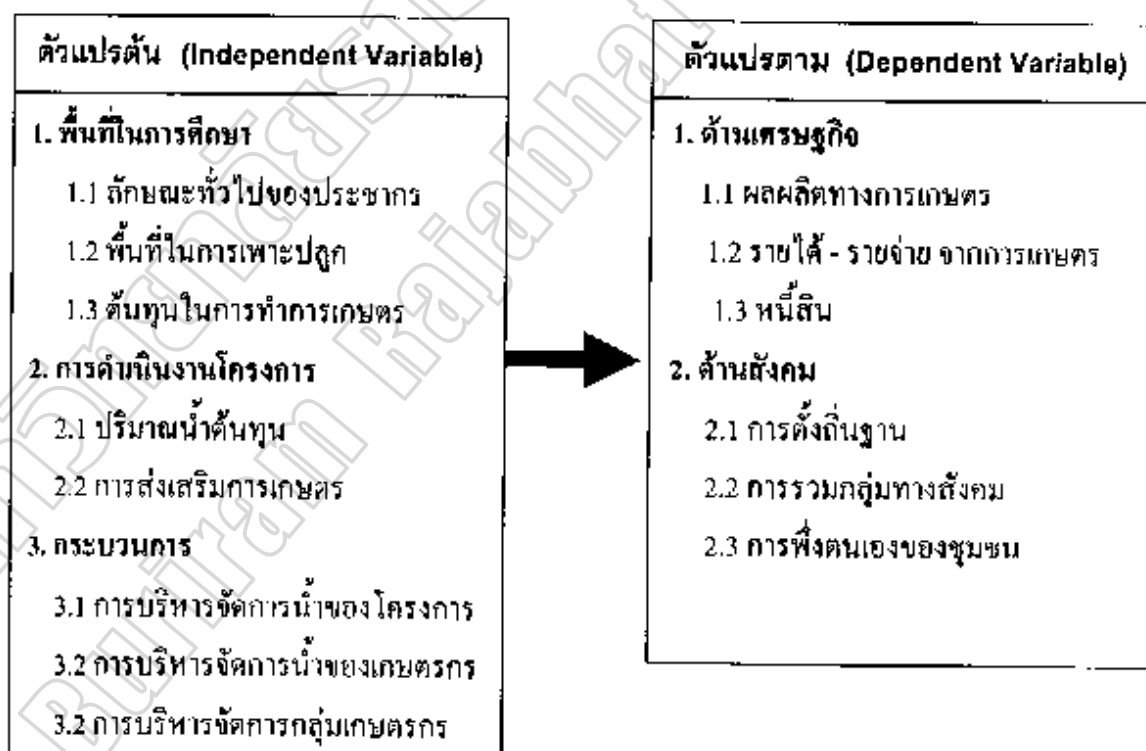
3.2 ตัวแปรตาม (Dependent Variable) หรือตัวแปรที่เป็นผล ได้แก่

3.2.1 ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ผลผลิตทางการเกษตร รายได้รายจ่ายทางการเกษตร และหนี้สิน

3.2.2 ด้านสังคม ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน การรวมกลุ่มทางสังคม และ การพึ่งตนเอง

4. ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ศึกษาพื้นที่ในเขตชลประทานลำนางรอง เพื่อรวบรวมข้อมูลตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2544 แล้วนำข้อมูลที่ได้ไปสร้างเป็นแบบสอบถาม และใช้เวลาในการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามเมื่อ เดือนกรกฎาคม 2545 – เดือนสิงหาคม 2545

ภาพประกอบ 2 แสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

นิยามศัพท์เฉพาะ

โครงการชลประทาน หมายถึง หน่วยงานและสิ่งก่อสร้างที่จัดทำขึ้นเพื่อการพัฒนาทรัพยากรแหล่งน้ำ (Water Resource Development) โดยการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรเป็นหลัก และเพื่อปรับปรุงพื้นที่เพาะปลูกในแหล่งโครงการ ให้มีน้ำใช้ในการเกษตรได้อย่างต่อเนื่อง

สภาพทางเศรษฐกิจ หมายถึง สภาพทางเศรษฐกิจในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงเวลาเก็บข้อมูล ได้แก่ รายได้ ผลผลิตทางการเกษตร รายได้และรายจ่ายทางการเกษตร ภาวะการออมและหนี้สิน

สภาพทางสังคม หมายถึง การเป็นสมาชิกของสังคม ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน การเป็นสมาชิกขององค์กรทางการเกษตร การเป็นสมาชิกขององค์กรทางสังคม การพึ่งตนเอง และ การมีส่วนร่วมในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

กิจกรรมทางสังคม หมายถึง การรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

รายได้ทางการเกษตร หมายถึง จำนวนเงิน หรือ มูลค่าที่สามารถคำนวณได้ จากผลผลิตทางการเกษตรทั้งหมด ไม่ว่าจะจำหน่ายหรือเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งได้แก่ พืชเศรษฐกิจหลัก และพืชเศรษฐกิจรอง

รายจ่ายทางการเกษตร หมายถึง ค่าใช้จ่ายในการลงทุนทางการเกษตรที่เป็นตัวเงิน หรือที่สามารถคิดมูลค่าเป็นเงินได้ เช่น ค่าเช่าเครื่องมือทางการเกษตร ค่าเช่าที่ดิน ค่าตอบแทนค่าแรงงาน เป็นต้น

เกษตรกร หมายถึง บุคคลที่มีอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก ได้แก่ การทำไร่ ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์และการประมง ซึ่งเกษตรกรในที่นี้หมายถึงเกษตรกรทั่วไป กับ กลุ่มเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในเขตโครงการชลประทานลำน้ำทรง อําเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์

กลุ่มเกษตรกร หมายถึง การรวมตัวกันของเกษตรกรเป็นองค์กร เพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาในชุมชน กลุ่มเกษตรกร ในที่นี้หมายถึงกลุ่มเกษตรกรทำนาสัมปอ อําเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์

เกษตรกรกลุ่มทำนาสัมปอ หมายถึงเกษตรกรที่ทำการเกษตรอยู่ในเขตตำบลสัมปอ และเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรทำนาสัมปอ

เกษตรกรทั่วไป หมายถึง บุคคลที่มีอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก ได้แก่การทำไร่ ทำนา ทำสวน ซึ่งไม่ได้รวมกลุ่มกันเป็นองค์กรเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน ในที่นี้หมายถึงเกษตรกรที่อาศัยอยู่และมีพื้นที่ในการทำการเกษตรอยู่ในเขตชลประทาน อําเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์

เจ้าหน้าที่โครงการ หมายถึง ข้าราชการ ลูกจ้างประจำ และ ลูกจ้างชั่วคราว ที่ทำงานอยู่ในหน่วยงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำชลประทานด้านางรอง

ปริมาณน้ำต้นทุน หมายถึง ปริมาณน้ำฝนตามธรรมชาติที่ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำในแต่ละปี ได้แก่ ปริมาณน้ำในอ่าง 4 ปีซ้อนหลัง ปริมาณน้ำที่เกษตรกรได้รับ และความเหมาะสมของปริมาณน้ำต่อพืชที่เกษตรกรปลูก

พืชไร่อายุสั้น หมายถึง พืชที่มีวงจรชีวิตสั้น สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็วในที่นี้หมายถึง พืชที่สามารถปลูกในช่วงฤดูหลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ก่อนฤดูทำนาในปีต่อไป เช่น มะเขือเทศ ข้าวโพด ถั่วลิสง ถั่วเหลือง เป็นต้น

พืชผัก หมายถึง พืชที่เป็นผักใช้ทำอาหารหรือแกล้งกับอาหาร ได้แก่ ผักกาด คะน้า ถั่วฝักยาว แตงกวา เป็นต้น

ต้นทุนในการทำการเกษตร หมายถึง การลงทุนในการทำการเกษตรของเกษตรกร คือ ที่ดิน เงินทุน แรงงาน และการจัดการ ซึ่งในที่นี้คิดรวมเป็นตัวเงินเพียงอย่างเดียว ได้แก่ ราชจ่ายค้ำเค็มการเกษตร

การส่งเสริมการเกษตร หมายถึง การให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในการใช้น้ำของโครงการ ได้แก่ อัตราการปล่อยน้ำของโครงการ และการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดสรรน้ำ

การพึ่งตนเองของชุมชน หมายถึง การช่วยเหลือตนเองตามแนวความคิดของสมาคมนักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ซึ่งประกอบด้วย 5 ภาระการคือ

1. ด้านเทคโนโลยี (Technology) คือ การทำงานที่อยู่บนพื้นฐานของตนเอง รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพชนบทและสามารถควบคุมเทคโนโลยีได้
2. ด้านเศรษฐกิจ (Economy) คือ การดำเนินชีวิต ประกอบกิจการที่เหมาะสม ชีตหลักพออยู่พอกินรู้จักออมและลงทุนที่เหมาะสม รู้จักรวมกลุ่มการผลิตและการตลาดเพื่อสร้างรายได้ให้ชีวิตมั่นคง
3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) คือ การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ประหยัด รู้จักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ อากาศ ป่าไม้ และแร่ธาตุ ให้เป็นระบบนิเวศน์ที่สามารถฟื้นฟูและอุดมสมบูรณ์ต่อไปได้
4. ด้านจิตใจ (Mentality) คือ การสร้างคนให้มีจิตใจที่เชื่อว่าสามารถพึ่งตนเองได้ ทำงานได้ดีมีประสิทธิภาพ มีจิตใจใฝ่พัฒนา ขยันเรียนรู้ ร่วมต่อสู้บายนุง ปลูกจิตสำนึกด้านคุณธรรมและจริยธรรม

5. ด้านสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Culture) คือ การสร้างกลุ่มคน และระบอบวินัย สร้างคนให้มีศักยภาพ มีภาวะผู้นำ มีความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล รู้จักรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงทางสังคม

ตัวแปรที่ใช้ศึกษาการพึ่งตนเองในชุมชนได้แก่ หนึ่งสิ้นในปีการเพาะปลูก 2545 หนึ่งสิ้นสะสมทางการเกษตร สภาพการดำรงชีวิต และ ความพึงพอใจในอาชีพของตนเอง

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
Buriram Rajabhat University